

Табачук А. Я.,

аспірант, Львівський національний університет ім. І. Франка, м. Львів

КОРОТКО ПРО ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Анотація. У ході дослідження виявлено, що сьогодні, на початку третього тисячоліття, економічна теорія потребує перегляду методології у зв'язку з неможливістю старої методології пояснити нові аспекти розвитку сучасного постіндустріального суспільства. Розглянуто основні підходи до дослідження сучасних економічних систем. У результаті аналізу різних теоретико-методологічних підходів до дослідження сучасних економічних систем зроблено висновок, що найбільш конструктивним в умовах посилення глобалізації та об'єктивної необхідності екологізації економічних систем видається підхід, який передбачає діалектичний синтез еволюційної економіки (еволюційної економічної теорії) та неoinституціоналізму.

Ключові слова: економічна система, глобалізація, постіндустріальне суспільство, діалектичний синтез еволюційної економіки та неoinституціоналізму.

Tabachuk A. Ya.,

Postgraduate, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

BRIEFLY ABOUT THE RESEARCH TOOLS OF THE MODERN ECONOMIC SYSTEMS

Abstract. It has been found during the research that today, at the beginning of the third millennium, the economic theory needs revision of the methodology due to the inability of the old methodology explain new aspects of the modern industrial society. The main approaches to the study of the modern economic systems have been reviewed. After analyzing the different theoretical and methodological approaches to the study of the modern economic systems it has been concluded that the most constructive in terms of increasing globalization and the objective need for ecologization of economic systems seems to be the approach, which involves dialectical synthesis of the evolutionary economics (evolutionary economic theory) and neo-institutionalism.

Keywords: economic system, globalization, post-industrial society, dialectical synthesis of the evolutionary economics and neo-institutionalism.

Постановка проблеми. З переходом людства на нову постіндустріальну парадигму розвитку в наукових колах все більше говорять про кризу економічної теорії, яка ще, спираючись на стару методологію, не в змозі пояснити нові аспекти розвитку сучасного постіндустріального суспільства. Російський науковець В. Полтерович, розважаючи над проблемою кризи економічної теорії, доходить висновку, що "...криза виявляє себе не тільки в тому, що теоретична економіка не змогла ефективно розв'язати актуальні проблеми економічної політики, зокрема, в країнах, де тривають реформи, але й у глибинних внутрішніх причинах: нагромаджуються теоретичні факти, що свідчать про принципову обмеженість її методів" [12, с. 47]. Говорячи про кризу економічної теорії, варто прислухатися до А. Чухна, який звертає увагу на те, що "...суперечності виникають не лише внаслідок дедалі глибшого пізнання предмета, що вивчається, але, насамперед, на основі якісної зміни самого об'єкта дослідження – суспільства, його форм і структур, умов життєдіяльності. Істотні зміни у розвитку суспільства вступають у

суперечність з досягнутим рівнем його пізнання і тлумачення, бо це набуває виразу історичної обмеженості рівня знань. Адже вони відбивають досвід минулого і недостатньо або й зовсім не враховують нового, а тим більше провідні тенденції у розвитку людської цивілізації" [16, с. 218].

Виходячи зі сказаного вище, наше дослідження є актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблему теоретико-методологічних підходів до дослідження економічних систем висвітлено в численних наукових дослідженнях і узагальненнях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема таких як Ареф'єва О. В. [1], Гражевська Н. І. [2], Гриценко А. А. [3], Згуровський М. З. [5], Кульчицький Б. В. [6], Кульчицький Я. В. [7], Полтерович В. М. [12], Романова В. О. [13], Чухно А. А. [15]. Проте окремі аспекти даної проблеми, пов'язані з переходом людства від індустріальної до постіндустріальної цивілізації та посиленням глобалізаційних процесів, потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Завданням нашого дослідження є розгляд інструментарію дослідження сучасних економічних систем в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комплексне дослідження економічних систем, на наше переконання, повинно базуватися на інтеграції наукового знання як економічних, так і інших соціально-гуманітарних наук, адже об'єктом нашого дослідження є людина у процесі еволюції економічних систем, зміни системи панівних суспільних цінностей та суспільних інституцій, тобто зміни самого соціуму. Виходячи з цього, вважаємо обґрунтованим використання у процесі дослідження методів, які застосовуються в економіці, політології, соціології та інших соціально-гуманітарних науках, що дасть змогу об'єктивніше та ґрунтовніше дослідити сучасні економічні системи. Як зазначає Я. Кульчицький, такий підхід обґрунтовує необхідність консолідації зусиль вчених-суспільствознавців у процесі комплексного дослідження сучасних економічних систем [7].

Серед таких методів виділимо, зокрема, теоретико-логічний, що передбачає пошук закономірностей та тенденцій розвитку самої економічної науки та економічної компаративістики на основі аналізу і порівняння різних економічних та соціальних концепцій; емпірико-історичний, в основу якого покладається об'єктивний аналіз конкретних фактів, що мали місце в економічній та політичній історії задля формування соціально-економічних висновків, які б дозволили прогнозувати тенденції розвитку економічних систем; синтез історичного і логічного підходів, який дозволяє уникнути історичних зигзагів, збагнути вузлові шаблі розвитку та окреслити основні тенденції розвитку економічних систем; діалектичний, суть якого полягає у дослідженні економічних систем шляхом розгляду економічних явищ та процесів, що в них відбуваються, у їхніх взаємозв'язках, взаємовпливах та безперервному розвитку [6, с. 73-74; 1, с. 72].

Варто звернути увагу на те, що при дослідженні економічних систем із використанням діалектичного методу, як слушно зазначають О. Беляєв та А. Бебело, необхідно обов'язково враховувати суб'єктивний чинник, адже об'єктом економічного аналізу в такому випадку стає поведінка людей та їхня діяльність [11, с. 9].

Сьогодні економічна компаративістика, як правило, спирається на метод порівняльного (компаративного) аналізу та класифікаційний метод. Це пояснюється тим, що завдання економічної компаративістики полягає в об'єктивній оцінці кожної окремої економічної системи, її сильних і слабких сторін, потенційних можливостей для подальшого розвитку та місця серед інших. Разом з тим, на наше переконання, порівняльний аналіз економічних систем у наш час, на початку третього тисячоліття, повинен здійснюватися з врахуванням як економічних показників, так і неекономічних факторів, зокрема політико-правових, інституційних, соціально-культурних, ціннісних, екологічного, глобалізаційного тощо.

Серед ключових методів, на яких ґрунтуються дослідження сучасних економічних систем, варто виділити еволюційний метод, метод сценарного аналізу, економіко-статистичний метод, синтез та композицію, метод інституційного аналізу та синергетичний.

Дослідження сучасних економічних систем пов'язані з активним застосуванням та розвитком еволюційного підходу, стрижнем якого є ідеї нелінійності та самоорганізації складних економічних систем [6, с. 76]. Цей підхід був започаткований у наукових доробках Б. Мандевіля, Д. Юма, Т. Мальтуса, що ще в далекому XVIII столітті проводили аналогії між господарською сферою та живою природою, пізніше був розвинений К. Марксом, засновником інституційної теорії Т. Вебленом та видатним австрійським економістом Й. Шумпетером [2, с. 72]. Останній, на думку А. Чухна, яку ми повністю розділяємо, зумів поєднати "...розвиток економічної теорії з історичним аналізом, що дало змогу на великому історичному матеріалі обґрунтувати економічну теорію еволюційного розвитку, яка стала набагато повніше відповідати процесам реального світу і значно збагатила інтелектуальний потенціал людства" [15, с. 4]. На порозі третього тисячоліття особливого поширення набув синергетичний метод дослідження економічних систем. Дослідники філософії економічних систем Б. Кульчицький та Я. Кульчицький пояснюють це тим, що вчені всього світу в процесі своїх досліджень все частіше доходять висновку "...про глибинну єдність закономірностей розвитку Всесвіту і соціуму на засадах парадигми діяльності" [6, с. 77].

Термін "синергетика" (від слів син – "сумісне" і ергос – "дія") вперше ввів у науковий обіг німецький фізик і математик Г. Хакен в 70-х роках XX століття. Вітчизняний науковець В. Базилевич, роздумуючи над синергетичним методом дослідження сучасних економічних систем, звертає увагу на те, що використання даного підходу при порівнянні економічних систем відкриває нові, значно ширші можливості для всебічного висвітлення економічних процесів та явищ завдяки поєднанню системно-функціонального і ймовірнісного підходів, визнання спонтанності випадкового фактора у самоорганізації економічної системи, заперечення монотермінізму та однозначної запрограмованості розвитку першопричинами при обґрунтуванні найбільш раціональних шляхів еволюції [4, с. 18-19]. Ще один вітчизняний дослідник А. Філіпенко зауважує таку особливість самоорганізованих систем, зокрема економічної системи, як чергування періодів упорядкування і хаосу. Впорядкованість ним розуміється як стійкий стан системи, при якому її елементи є поєднаними тісними взаємозв'язками, що утворилися у процесі попередньої еволюції та не можуть випадково змінитися чи зникнути, в той час як хаос передбачає руйнацію таких зв'язків, нестійкість та розбалансованість самої системи, що в сумі може спричинити її ліквідацію. Стосовно сьогодення, то А. Філіпенко говорить, що "...наразі світ вступив у період, який можна назвати посттоталітарним хаосом; у його

надрах уже зароджується деяка впорядкованість, проте розгледіти її обриси донині досить важко” [14, С. 83-85].

Проте, попри всю плідність використання новаторських ідей синергетики в аналізі сучасних економічних систем, Н. Гражевська констатує наявність небезпеки попадання у так звані “системні пастки” при дослідженні трансформаційних економік, які “...виникають за умов, коли предметні властивості та головні смисли перехідних процесів і явищ глибоко не досліджуються, а редукуються до системно-синергетичних уявлень (в онтологічній площині) або просто замінюються «модними» синергетичними поняттями” [2, с. 71].

Поширення в економічній теорії на початку ХХІ століття набувають ідеї неоінституціоналізму. В основу цієї теорії покладається ідея функціонування економіки у певних інституційних межах, де на економічний розвиток здійснюють вагомий вплив культура та ідеологія. Погоджуємося з думкою А. Гриценка, котрий вважає, що “методологія інституціональної політичної економії дає нові можливості для осмислення сучасних нестандартних ситуацій як у глобальному, так і в локальних економічних просторах (країнах, регіонах, окремих секторах і сферах економіки), що мають специфічні інституційні умови функціонування в розвитку. Разом з тим вона через інституційні умови, вбираючи в себе вплив суміжних неекономічних чинників (природи, техніки і технологій, історичних традицій, національного менталітету і т.д.), забезпечує актуальну міждисциплінарну сполученість політичної економії з іншими галузями знання” [3, с. 20].

І. Малий наголошує, що даний теоретико-методологічний підхід передбачає розгляд економіки у тісному взаємозв’язку з іншими сферами людської діяльності, у ньому економіка розглядається як динамічна система, схожа на живий організм, котрий постійно трансформується [10, с. 57-58].

Загалом не можемо не погодитися з думкою Н. Гражевської, що “...в сучасній економічній теорії синергетичний, еволюційний та інституційний підходи взаємодоповнюють один одного, оскільки на протигагу «ринковому фундаменталізму» ґрунтуються на вивченні реальних форм організації економічного життя в їх конкретно-емпіричній та національно-специфічній визначеності, дають змогу повніше врахувати взаємозв’язок та взаємозумовленість економічних, соціальних, політичних, правових та інших складових системних перетворень” [2, с. 82].

Варто звернути увагу на використання сценарного підходу при дослідженнях економічних систем, метою якого є визначення декількох змістовно різних, проте спрямованих на досягнення поставлених цілей стратегій розвитку економічних систем. Цей підхід особливо актуальним є при побудові довгострокових прогнозів розвитку. Процес побудови сценаріїв майбутнього розвитку, як зазначає М. Згуровський, включає “...елемент творчості і певної довільності, оскільки створення картини майбутнього залежить від досвіду, професійності, інтуїції і багатьох інших якостей людей, які виконують цю

важливу і відповідальну роботу. При цьому не існує і не може існувати суворої формальної процедури чи чітко встановленого формату для розроблення сценаріїв” [5, с. 17].

Попри всю ефективність наведених вище методів вивчення економічних систем при оптимальному їх поєднанні, ми все ж схилиємося до думки Б. Кульчицького та Я. Кульчицького, що ключовим підходом у дослідженні та аналізі сучасних економічних систем є системний підхід, який у поєднанні з методом порівняльного аналізу дає змогу розкрити особливості різних економічних систем в умовах посилення їх екологізації і глобалізації та виявити економічні моделі, які є найефективнішими у ХХІ столітті. Конструктивність даного підходу пояснюється тим, що він уможливорює побудову процесу пізнання з урахуванням всієї множини аспектів, зв’язків та опосередкувань дійсності [6, с. 79-80].

Говорячи про використання системного методу в науковому дослідженні, Л. Лебедева слушно зазначає: застосування даного підходу до аналізу сучасної дійсності робить можливим отримання більш повної, сутнісної характеристики змін, що супроводжують процес формування постіндустріального суспільства. Обґрунтовує вона свою точку зору постійним розвитком економічних суб’єктів сучасних економічних систем, нелінійним характером зв’язків між цими суб’єктами та перебуванням у динамічному стані самої системи. Разом з тим, Л. Лебедева звертає увагу, що застосування принципу методологічного плюралізму “розв’язує руки” досліднику, значно розширюючи інструментарій його роботи [8, с. 35-36].

Характерною ознакою ХХІ століття є посилення глобалізаційних процесів, які несуть за собою як перспективи процвітаючого майбутнього для світової громади, так і загрози для існування всієї людської цивілізації. Це зумовило появу та поширення світосистемного аналізу як методу дослідження глобальних тенденцій економічного та соціального розвитку у світових масштабах. Даний підхід був розроблений та обґрунтований у другій половині ХХ століття А. Г. Франком, І. Валлерстайном, С. Аміном, Дж. Аррігі. В той час як А.Р.Франк займався вивченням досвіду Латинської Америки, С. Амін – арабських країн, І. Валлерстайн цікавився світосистемою як такою, як концептом, котрий відображає певне положення справ у світі, в його генезисі, становленні та заході. Серцевиною його теоретичного аналізу виступає, по-перше, історія, адже мова йде про справді безпрецедентну за ступенем детальності спробу проаналізувати історію та суть капіталізму від витоків до сьогодення. По-друге, економіка: економічна система як певна специфічна галузь буття, яка є синтезом матеріальних та духовних елементів [13, с. 74]. І. Валлерстайн протиставляє у своїх дослідженнях два різновиди світових систем: “світи-імперії” і “світи-економіки”. При цьому науковець запевняє, що розвиток західної цивілізації яскраво висвітлює процес поступового поглинання “світо-економікою” “світоімперії”. У даному контексті М. Лукашевич додає, що прихильники світосистемного

аналізу схильні протиставляти поняття капіталізму і ринкової економіки, капіталізм у їх тлумаченні є швидше гіпертрофованою, ніж нормальною ринковою системою. Сучасні суспільства, що, як правило, у своїх просторових межах збігаються з національними державами, постали як наслідок кристалізації вузлів “світової економіки”, при цьому для останньої зараз властива наявність напруги і конфліктів між центром та периферією, а також внутрішньої напруги у центрі, яка знаходить своє вираження у нерівномірності розподілу багатств, расовій і статевій нерівності [9, с. 258-259].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Проаналізувавши різні теоретико-методологічні підходи до дослідження сучасних економічних систем, можемо сказати: на наше переконання, найбільш конструктивним в умовах сьогодення, а саме: в умовах посилення глобалізації та об’єктивної необхідності екологізації економічних систем, видається підхід, запропонований Б. Кульчицьким та Я. Кульчицьким, який передбачає діалектичний синтез еволюційної економіки (еволюційної економічної теорії) та неоінституціоналізму [6, с. 93-94]. Поділяючи погляди А. Чухна, котрий вважає “фундаментальною перевагою методології еволюційної економічної теорії є те, що вона спирається на діалектичну філософію і діалектичну логіку, на їх творче застосування до своїх предмета та об’єкта досліджень...”, та спрямована на повніше розкриття “...причинно-наслідкових зв’язків і залежностей у розвитку соціально-економічних систем”, згадані дослідники зазначають, що діалектичний синтез еволюційної економіки та неоінституціоналізму дає змогу поєднати інструменти та переваги еволюційної економіки як методу і, разом з тим, з іншого боку, врахувати всі засоби інституційного наукового підходу, який, крім того, покладено на практиці в основу економічної й соціальної політики низки розвинутих країн світу, а також багатьох трансформаційних економічних систем [17, с. 47; 6, с. 93]. Ще одним аргументом, який “працює” на користь даного підходу, Б. Кульчицький та Я. Кульчицький вважають постіндустріальну парадигму, коли перехід до постіндустріальної економіки та постіндустріального (інформаційного, знаннєвого) суспільства забезпечується відповідними інституційними передумовами, інституційним забезпеченням, інституційним середовищем, інституційним регулюванням, інституційним стимулюванням, тобто масштабними загальносуспільними інституційними змінами. Погоджуємося з авторами цього підходу, що під таким “...кутом зору еволюційна економіка як метод синтезується з відповідними інституційними обмежувачами і потрапляє у своєрідне регламентоване «русло» глибинно-спонтанних, вільних економічних імпульсів, які виявляються й розкриваються з врахуванням комплексу чинників неекономічного, ціннісного походження” [6, 93-94]. Крім того, як слушно зазначають дослідники, діалектичний синтез еволюційного та неоінституціонального підходів можна використовувати при аналізі

економічних систем, що перебувають на різних щаблях розвитку, адже даний підхід по-різному може себе виявляти у залежності від об’єкта дослідження, тобто в залежності, яка саме (перехідна, трансформаційна чи розвинута) економічна система аналізується. Зокрема, при аналізі перехідних, трансформаційних економічних систем може дещо домінувати еволюційна складова цього синтезу, що пояснюється наявністю, як правило, у перехідних, трансформаційних економіках певних збурень, запереченням віджилих форм, прискоренням, стрибками, біфуркаціями, невизначеністю, непередбачуваністю, нелінійністю тощо. При дослідженні ж та порівняльному аналізі сучасних розвинутих економічних систем, яким властиві значно більша стабільність, стійкість, відлагодженість, прогнозованість, на перший план може виступати інституційна складова вищевказаного теоретико-методологічного синтезу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ареф’єва О. В. Управління розвитком економічних систем: теорія, механізми регулювання та управління : монографія / О. В. Ареф’єва, В. В. Прохорова. – Х. : УкрДАЗТ, 2010. – 301 с.
2. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем / Н. І. Гражевська. – К. : Знання, 2011. – 286 с.
3. Гриценко А. А. Політична економія: актуалізація проблематики, методологічний потенціал і сполученість з інституціоналізмом / А. А. Гриценко // Економічна теорія. – 2012. – № 1. – С. 5-20.
4. Економічна теорія: політекономія / [за ред. В. Д. Базилевича]. – К. : Знання-Прес, 2001. – 581 с.
5. Згуровський М. З. Сценарний аналіз як система методологія передбачення / М. З. Згуровський // Систем. дослідж. та інформ. технології. – 2002. – № 1. – С. 7-38.
6. Кульчицький Б. В. Філософія економічних систем (розвиток методології їх порівняльного аналізу в умовах екологізації, інтелектуалізації та глобалізації) : монографія / Б. В. Кульчицький, Я. В. Кульчицький. – Львів : Ліґа-Прес, 2015. – 710 с.
7. Кульчицький Я. В. Інтеграція наукового знання як основа дослідження сучасних економічних систем / Я. В. Кульчицький // Вісник Львів. комерц. академії. Сер. економічна. – Вип. 25. – Львів : Видавництво ЛКА, 2007. – С. 163-167.
8. Лебедева Л. Про методологію дослідження постіндустріальної економіки / Л. Лебедева // Вісник КНТЕУ. – 2013. – № 2. – С. 28-38.
9. Лукашевич М. П. Соціологія економіки / М. П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005. – 288 с.
10. Малый И. И. Институциональные изменения системы распределения экономических факторов в транзитивной экономике / И. И. Малый // Экономическая теория. – 2004. – № 1. – С. 56-68.
11. Національні моделі економічних систем / [О. О. Беляев (кер. кол. авт.), А. С. Бебело, В. І. Кириленко, В. І. Сацик та ін.]. – К. : КНЕУ, 2010. – 319 с.

12. Полтерович В. М. Кризис экономической теории / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 1998. – № 1. – С. 47.

13. Романова В. О. Світосистемний аналіз Іммануїла Валлерстайна / В. О. Романова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2010. – Вип. 93 (Ч. II). – С. 73-79.

14. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.

15. Чухно А. А. Й. Шумпетер – засновник еволюційної економічної теорії / А. А. Чухно // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 579-580. Економіка. – С. 3-9.

16. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.

17. Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : монографія / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко / [за ред. А. А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

REFERENCES

1. Aref'ieva, O. V. and Prokhorova, V. V. (2010), *Upravlinnia rozvytkom ekonomichnykh system: teoriia, mekhanizmy rehuliuвання ta upravlinnia*, UkrDAZT, Kharkiv.

2. Hrazhevs'ka, N. I. (2011), *Evoliutsiia suchasnykh ekonomichnykh system*, Znannia, Kyiv.

3. Hrytsenko, A. A. (2012), *Politychna ekonomii: aktualizatsiia problematyky, metodolohichnyj potentsial i spoluchenist' z instytutsionalizmom*, Ekonomichna teoriia, vol. 1, pp. 5-20.

4. Bazylevych, V. D. (2001), *Ekonomichna teoriia: politekonomiia*, Znannia-Pres, Kyiv.

5. Zghurovs'kyj, M. Z. (2002), *Stsenarnyj analiz iak systemna metodolohiia peredbachennia*, System. Doslidzh. ta inform. Tekhnolohii, vol. 1, pp. 7-38.

6. Kul'chyts'kyj, B. V. (2015), *Filosofiia ekonomichnykh system (rozvytok metodolohii ikh porivnial'noho analizu v umovakh ekolohizatsii, intelektualizatsii ta hlobalizatsii)*, Liha-Pres, L'viv.

7. Kul'chyts'kyj, Ya. V. (2007), *Intehratsiia naukovoho znannia iak osnova doslidzhennia suchasnykh ekonomichnykh system*, Visnyk L'viv. komerts. Akademii. Ser. Ekonomichna, vol. 25, pp. 163-167.

8. Lebedeva L. (2013), *Pro metodolohiiu doslidzhennia postindustrial'noi ekonomiky*, Visnyk KNTEU, vol. 2, pp. 28-38.

9. Lukashevych, M. P. (2005), *Sotsiolohiia ekonomiky*, Karavela, Kyiv.

10. Malyj, I. I. (2004), *Institucional'nye izmeneniia systemy raspredeleniia jekonomicheskikh faktorov v tranzitivnoj jekonomike*, Jekonomicheskaja teoriia, vol. 1, pp. 56-68.

11. Bieliaiev, O. O. Bebelo, A. S. Kyrylenko, V. I. and Satsyk, V. I. (2010), *Natsional'ni modeli ekonomichnykh system*, KNEU, Kyiv.

12. Polterovich, V. M. (1998), *Krizis jekonomicheskoi teorii*, Jekonomicheskaja nauka sovremennoj Rossii, vol. 1, pp. 47.

13. Romanova, V. O. (2010), *Svitosystemnyj analiz Immanuila Vallerstajna*, Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn, vol. 93, pp. 73-79.

14. Filipenko, A. S. (2007), *Hlobal'ni formy ekonomichnoho rozvytku: istoriia i suchasnist'*, Znannia, Kyiv.

15. Chukhno, A. A. (2011), *J. Shumpeter – zasnovnyk evoliutsijnoi ekonomichnoi teorii*, Naukovyj visnyk Chernivets'koho universytetu, vol. 579-580, pp. 3-9.

16. Chukhno, A. A. (2003), *Postindustrial'na ekonomika: teoriia, praktyka ta ikh znachennia dlia Ukrainy*, Lohos, Kyiv.

17. Chukhno, A. A., Yukhymenko P. I. and Leonenko, P. M. (2007), *Suchasni ekonomichni teorii*, Znannia, Kyiv.